

TEZ QALAMCHIZGILAR YORDAMIDA KUZATUVCHANLIKNI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Navro'z Alisher o'g'li Suyunov
navruz.suyunov.n@gmail.com
Qarshi davlat universiteti
Shahrisabz davlat pedaogigka instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tez qalamchizgilar mashqlari yordamida talabalar kuzatuvchanligini shakllantirish masalasi ko'rib chiqiladi. Kuzatuvchanlik san'at ta'limida badiiy tafakkurning rivojlanishi uchun asosiy omil hisoblanadi. Maqolada kuzatuvchanlikni oshirishga xizmat qiluvchi tezkor chizish mashqlarining ilmiy-metodik asoslari va amaliy qo'llanilish imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqot Shahrisabz davlat pedagogika institutida olib borilgan tajriba mashg'ulotlari asosida o'tkazilib, unda kuzatuvchanlikni rivojlantirish metodlari tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, maxsus ishlab chiqilgan tez qalamchizgi mashqlari talabalarning idrok, tasavvur va tahliliy fikrlashini sezilarli darajada rivojlantiradi. Maqola san'at ta'limida kuzatuvchanlikni shakllantirish usullarining kompleks tadqiqotiga bag'ishlangan va ularning pedagogik ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: tez qalamchizgi, kuzatuvchanlik, tasavvur, badiiy tafakkur, san'at ta'limi, metodika, ijodiy yondashuv, pedagogik tajriba, idrok, chizmachilik

METHODS OF DEVELOPING OBSERVATIONAL SKILLS THROUGH QUICK SKETCHES

Navruz Alisher oglu Suyunov
navruz.suyunov.n@gmail.com
Karshi State University
Shakhrisabz State Pedagogical Institute

Abstract: This article examines the issue of developing students' observation skills through quick sketching exercises. Observation is considered one of the fundamental factors in the development of artistic thinking within art education. The article highlights the scientific and methodological foundations, as well as the practical application of quick sketches in enhancing observation. The research was conducted through experimental classes at Shahrisabz State Pedagogical Institute, where methods for improving observation were analyzed. The results demonstrate that specially designed quick sketching exercises significantly enhance students' perception, imagination, and analytical thinking. The article is devoted to a

comprehensive study of observation development methods and reveals their pedagogical importance in the context of art education.

Keywords: quick sketch, observation, imagination, artistic thinking, art education, methodology, creative approach, pedagogical experiment, perception, drawing

1. KIRISH

1.1. Muammolarning dolzarbligi

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, san'at ta'limida talabalarning kuzatuvchanligi va badiiy tafakkurini rivojlantirish jarayoni ularning kelgusida professional faoliyatga tayyorgarligini belgilaydi. Tez qalamchizgilar yordamida kuzatuvchanlikni shakllantirish nafaqat chizmachilik ko'nikmalarini oshirish, balki obrazli fikrlash, tafakkur tezligini rivojlantirish, ijodiy qarashlarni kengaytirish imkonini beradi. Bu muammo nafaqat O'zbekistonda, balki dunyo miqyosida ham dolzarb bo'lib, san'at ta'limi tizimida samarali metodlarni joriy etish bugungi kunda ustuvor vazifaga aylanmoqda.

1.2. Muammoga oid xorijiy va mahalliy adabiyotlar tahlili

Xorijiy tadqiqotchilar, jumladan, Leonardo da Vinchi, A. Dyurer, Mikelanjelo kabi rassomlarning chizmachilik nazariyalari, shuningdek, V.S. Kuzin, N.N. Rostovsev, Ye.V. Shoroxov kabi olimlarning ilmiy ishlari tezkor chizish mashqlari badiiy tafakkurni rivojlantirishda muhim omil ekanini ta'kidlaydi. Mahalliy adabiyotlar tahlili ham ushbu masalaning dolzarbligini ko'rsatib, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy singari mutafakkirlarning ta'lim-tarbiyaga oid fikrlarida kuzatuvchanlikni rivojlantirish zarurligi qayd etiladi. Adabiyotlarni umumiy tahlil qilish natijasida ushbu yo'nalishda hali yetarli darajada metodik izlanishlar olib borilmaganini ko'rish mumkin.

1.3. Muammolarni o'rganish holatidagi bo'shliqlar

O'quv jarayonida tez qalamchizgi mashqlarining samaradorligi bo'yicha ayrim izlanishlar mavjud bo'lsa-da, ular ko'proq nazariy tavsiyalar bilan cheklanib qolgan. Kuzatuvchanlik va tasavvurni rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslari hamda amaliy qo'llash mexanizmlarini chuqur tadqiq etish bo'yicha ilmiy bo'shliqlar mavjud.

1.4. Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Ushbu maqolaning maqsadi - tez qalamchizgilar yordamida talabalarning kuzatuvchanligini shakllantirish usullarini ilmiy-metodik jihatdan asoslab berishdir. Ushbu maqsadni amalga oshirish quyidagi vazifalarni hal qilishni talab etadi:

- kuzatuvchanlikni rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslarini o'rganish;
- tez qalamchizgi mashqlaridan foydalanishning metodik tavsiyalarini ishlab chiqish;
- ishlab chiqilgan usullarni eksperimental tarzda sinovdan o'tkazish.

1.5. Maqola materiallarining nazariy va amaliy hissasi

Mazkur maqola san'at ta'limi nazariyasiga qo'shimcha ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Amaliy jihatdan esa u talabalarning kuzatuvchanligini samarali shakllantirishga yo'naltirilgan o'quv-metodik tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi. Bu esa san'at ta'limida talabalarning ijodiy qobiliyatini oshirish, badiiy tafakkurini rivojlantirish va kelgusida ularni malakali mutaxassis sifatida tayyorlash jarayoniga hissa qo'shadi.

2. ADABIYOTLAR TAHLILI

Xorijiy tadqiqotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, tez qalamchizgi mashqlari talabalarning kuzatuvchanligini shakllantirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Masalan, Leonardo da Vinchi o'zining kuzatuv asosidagi chizmalari orqali tasviriy san'atda tafakkur va kuzatuvchanlikni rivojlantirishning zarurligini ta'kidlagan. Albrext Dyurer esa "chiziq tezligi va aniqligi"ni badiiy bilimlarni oshirishning asosiy mezon sifatida ko'rsatadi. Rossiyalik olimlardan N.N. Rostovsevnining tadqiqotlari tezkor chizish mashqlari orqali idrokni kuchaytirishning samarali vositalarini ko'rsatib bergan. V.S. Kuzin esa kuzatuvchanlikni shakllantirish jarayonida oddiydan murakkabga o'tish tamoyilining muhimligini asoslab bergan.

Shuningdek, G'arb tadqiqotchilari orasida J. Dewey san'at ta'limida tajriba asosida o'qitish kuzatuvchanlikni rivojlantirishda muhim omil ekanini qayd etadi. H. Read kuzatuvchanlikni shakllantirishda erkin ijodiy yondashuvning ustunligini ta'kidlaydi. Ularning fikricha, kuzatuvchanlikni mashqlar orqali rivojlantirish nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki ijodiy tafakkurni ham mustahkamlaydi.

Milliy adabiyotlarda ham mazkur masalani yorituvchi fikrlar uchraydi. Masalan, Alisher Navoiy ilm va san'atni rivojlantirishda idrok va tafakkurning ahamiyatini ta'kidlagan. Abdulla Avloniy esa ta'lim jarayonida kuzatuvchanlikni tarbiyalashni barkamol shaxsni shakllantirish vositasi sifatida ko'rsatgan. Shuningdek, O'zbek rassom va pedagoglari, jumladan, Kamoliddin Behzodning miniatyuralarida kuzatuv asosidagi nozik tafsilotlarga e'tibor berilishi badiiy kuzatuvchanlikning yuksak namunasi sifatida talqin qilinadi.

Shu tariqa, xorijiy mualliflar muammoni ko'proq psixologik-idrokiy nuqtai nazardan ko'rib chiqib, mashqlarni samarali metod sifatida tavsiya etadilar. Rossiyalik tadqiqotchilar esa kuzatuvchanlikni shakllantirishda metodik izchillikka va ta'limiy tajribaga e'tibor qaratadilar. Mahalliy olimlar esa badiiy tafakkur va idrokni rivojlantirishni san'at ta'limining muhim omili sifatida yoritadilar.

Mazkur tahlil shuni ko'rsatadiki, mavjud ilmiy ishlarda kuzatuvchanlikning ahamiyati e'tirof etilgan bo'lsa-da, tez qalamchizgilar yordamida uni shakllantirishning kompleks metodik asoslari yetarlicha ishlab chiqilmagan. Shu bois ushbu maqolada mazkur bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan metodik yechimlar taklif etiladi.

3. Materiallar va metodlar

3.1. Tadqiqot chegaralarini ta'riflash

Ushbu tadqiqotning eksperimental chegaralari talabalarning tez qalamchizgi mashqlari orqali kuzatuvchanlik va badiiy tafakkurini rivojlantirish jarayonini o'z ichiga oladi. Tadqiqot san'at ta'limi doirasida, ayniqsa "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" yo'nalishidagi talabalar bilan olib borildi.

3.2. Tadqiqot savollari va gipoteza

Belgilangan maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi tadqiqot gipotezalari shakllantirildi:

- Tez qalamchizgi mashqlari talabalar kuzatuvchanligini sezilarli darajada rivojlantiradi.
- Maxsus metodik yondashuv asosida tashkil etilgan mashqlar talabalarning idrok, tasavvur va tahliliy tafakkurini kuchaytiradi.
- Eksperimental tarzda qo'llanilgan mashqlar an'anaviy metodlarga nisbatan samaraliroq natija beradi.

3.3. Tadqiqot metodlari va usullarini tanlash asoslari

Tadqiqot jarayonida kuzatuv, pedagogik tajriba, taqqoslash va suhbat metodlaridan foydalanildi. Yetakchi usul sifatida eksperimental ta'limiy mashg'ulotlar tanlandi. Bu metodlar kuzatuvchanlikni amalda rivojlantirish imkonini berishi va ilmiy natijalarni ishonchli taqqoslash imkoniyatini ta'minlashi sababli tanlandi.

3.4. Tadqiqotning eksperimental bazasi va uning tanlanish asoslari

Tadqiqotning eksperimental bazasi sifatida Shahrisabz davlat pedagogika instituti tanlandi. Ushbu bazani tanlash sabablari: mavjud o'quv-moddiy sharoit, tasviriy san'at yo'nalishining yetarlicha rivojlanganligi hamda talabalar kontingentining mazkur tadqiqot uchun mosligi bilan izohlanadi. Tadqiqotda 2 ta guruh - nazorat va tajriba guruhlar ishtirok etdi.

Eksperiment uch bosqichda tashkil etildi:

1. Tayyorgarlik bosqichi - talabalarning dastlabki bilim va ko'nikmalari aniqlanib, diagnostika ishlari o'tkazildi.
2. Asosiy bosqich - tez qalamchizgi mashqlari asosida maxsus metodika qo'llanildi, kuzatuvchanlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan topshiriqlar berildi.
3. Yakuniy bosqich - tajriba natijalari tahlil qilinib, nazorat guruhi bilan taqqoslandi, baholash mezonlari asosida umumiy xulosalar chiqarildi.

3.5. Baholash mezonlari

Baholash mezonlari sifatida talabalar chizgilarning aniqligi, tezligi, kuzatilgan obyektning qay darajada to'g'ri ifodalashi, ijodiy yondashuv va tafakkur erkinligi kabi ko'rsatkichlar belgilandi. Ushbu mezonlar pedagogik kuzatuv, chizilgan ishlarni tahlil qilish va nazorat-savolnomalar orqali tekshirildi.

3.6. Eksperimentning borishi va uning o'tkazilish shartlari

Eksperiment normal auditoriya sharoitida, mavjud o'quv qurollaridan foydalangan holda olib borildi. Tajriba jarayonida talabalar muntazam mashg'ulotlarga jalb qilindi va ularga individual hamda guruhviy topshiriqlar berildi. Mashqlar davomida talabalar kuzatuvchanligi va ijodiy tafakkuridagi o'zgarishlar bosqichma-bosqich qayd etildi.

4. Natijalar

Maqoladagi eksperiment bosqichlarining mantiqiga ko'ra, talabalar kuzatuvchanligini rivojlantirish uchun maxsus ishlab chiqilgan tez qalamchizgi mashqlari tizimi qo'llanildi. Ushbu mashqlar uch bosqichda amalga oshirildi: tayyorgarlik, asosiy va yakuniy bosqichlar.

4.1. Tayyorgarlik bosqichi

Tadqiqotning birinchi bosqichida talabalar nazorat va tajriba guruhlariga ajratildi. Dastlabki diagnostika ishlari shuni ko'rsatdiki, aksariyat talabalar kuzatuvchanlik darajasi va obyektни tezkor ifodalash ko'nikmasi bo'yicha o'rtacha natijalarga ega edilar. Talabalar chizgilari ko'proq texnik xatolar bilan cheklangan bo'lib, kuzatilgan obyektни aniqlik va ifodaviylikda yetarli darajada aks ettira olmagan.

4.2. Asosiy bosqich

Tadqiqotning asosiy bosqichida tajriba guruhi bilan tez qalamchizgi mashqlari asosida ishlab chiqilgan metodika qo'llanildi. Mashqlar davomida talabalardan turli obyektlarni qisqa vaqt ichida (1-3 daqiqa) kuzatib chizish, detallardan asosiy shaklga o'tish va umumiy ifodani tezkor yetkazish talab qilindi. Bu jarayon ularning idrokini faollashtirib, kuzatuvchanlikni oshirish bilan birga tasavvurini kengaytirdi.

4.3. Yakuniy bosqich

Yakuniy bosqichda tajriba va nazorat guruhlarini natijalari taqqoslandi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhida talabalarining kuzatuvchanligi 35-40% ga, tezkor chizish qobiliyati esa 30% ga oshdi. Ularning chizgilari ancha aniqlashdi, tafakkur erkinligi kuchaydi va ijodiy yondashuv sezilarli darajada rivojlandi. Nazorat guruhida esa bu ko'rsatkichlar deyarli sezilarli o'zgarishsiz qoldi.

1-rasm

4.4. Umumiy natijalar

Muallif tomonidan ishlab chiqilgan metodika quyidagi natijalarga erishishga imkon berdi:

- talabalar kuzatuvchanligi oshdi;
- obyektни qisqa muddatda aniqlik bilan ifodalash ko'nikmasi shakllandi;
- badiiy tafakkur va tasavvur sezilarli darajada rivojlandi;
- ijodiy qarashlar kengaydi, erkin fikrlash qobiliyati mustahkamlandi.

Rasmlardagi va jadvaldagi natijalar shuni ko'rsatadiki, tez qalamchizgi mashqlari asosida ishlab chiqilgan metodika talabalarning badiiy rivojlanishida yuqori samaradorlikni ta'minladi. Ushbu natijalar tez qalamchizgi mashqlarini kuzatuvchanlikni shakllantirishning samarali usuli sifatida tasdiqlaydi.

2-rasm

5. Muhokama (Discussion)

Maqoladagi natijalarni umumlashtirib aytganda, tez qalamchizgi mashqlari talabalarning kuzatuvchanligini rivojlantirishda samarali metod ekanligi isbotlandi. Maqolada taklif etilgan metodika samaradorligi eksperiment jarayonida kuzatuvchanlik, idrok va tasavvur ko'rsatkichlarining oshishi orqali tasdiqlandi.

Tadqiqot natijalari xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlari bilan qisman mos tushadi. Masalan, N.N. Rostovsev va V.S. Kuzin tezkor chizish mashqlari kuzatuvchanlikni rivojlantirishning muhim vositasi ekanini ta'kidlagan. H. Read esa kuzatuvchanlikni erkin ijodiy yondashuv orqali kuchaytirish mumkinligini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqotda olingan natijalar yuqoridagi olimlarning qarashlarini amaliy jihatdan tasdiqlab berdi.

Biroq, ba'zi jihatlar bo'yicha farqlar mavjud. Jumladan, ayrim xorijiy mualliflar kuzatuvchanlikni rivojlantirishda asosan texnik mashqlarga urg'u bersalar, mazkur tadqiqotda metodika talabalarning nafaqat texnik qobiliyatlarini, balki ijodiy tafakkurini ham rivojlantirishga qaratildi. Bu jihat tadqiqotning oldingi izlanishlardan ajralib turuvchi xususiyatidir.

Olingan natijalar ilmiy munozarada keng imkoniyat yaratadi. Chunki kuzatuvchanlikni rivojlantirish masalasida turli yondashuvlar mavjud bo'lib, mazkur tadqiqot ularni boyituvchi yangi tajribani taqdim etadi. Ba'zi olimlarning ta'kidlashicha, kuzatuvchanlikni shakllantirish faqat ko'p mashq qilish orqali erishiladi, ammo bu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, maxsus ishlab chiqilgan tez qalamchizgi mashqlari tizimi qisqa muddatda ham samarali natija beradi.

Shunday qilib, tadqiqotning oldingi izlanishlardan farqli jihati shundaki, unda kuzatuvchanlikni shakllantirish nafaqat nazariy, balki amaliy-uslubiy asosda ham isbotlandi va o'quv jarayonida qo'llash mumkin bo'lgan metodik yechimlar taklif etildi.

6. Xulosa

Maqolada xulosa qilinadi-ki, tez qalamchizgi mashqlari san'at ta'limida talabalar kuzatuvchanligini rivojlantirishning samarali vositasidir. Eksperimental tadqiqot shuni ko'rsatdiki, maxsus ishlab chiqilgan metodika talabalar idrokini, tasavvurini, chizmachilik qobiliyatini va badiiy tafakkurini sezilarli darajada oshirdi.

Muallif tomonidan taklif etilgan tavsiyalar quyidagilardan iborat:

- tez qalamchizgi mashqlarini tasviriy san'at ta'limi dasturlariga muntazam kiritish;
- mashqlarni oddiy shakllardan murakkab obyektlarga o'tish tamoyiliga asoslash;
- kuzatuvchanlikni rivojlantirishda pedagogik kuzatuv va individual yondashuvni uyg'unlashtirish;
- talabalarda ijodiy tafakkurni shakllantirish uchun tezkor chizish mashqlarini ijodiy topshiriqlar bilan boyitish.

Taklif etilgan tavsiyalar san'at ta'limi amaliyotida samarali qo'llanilishi mumkin bo'lib, talabalarni kelgusida malakali rassom va pedagog sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev, Sh. (2010). San'at ta'limida ijodiy yondashuv. Toshkent.
2. Alberti, L. B. (1435). De pictura (On Painting). Florence.
3. Arnheim, R. (1974). Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye. University of California Press.
4. Avloniy, A. (1918). Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent.
5. Barrett, T. (2000). Criticizing Art: Understanding the Contemporary. McGraw-Hill.
6. Beruniy, A. R. (1998). Tanlangan asarlar. Toshkent.
7. Boymetov, B. (2006). Qalamtasvir. Toshkent: Musiqqa nashriyoti.
8. Da Vinci, L. (1500). Notebooks. Florence.

9. Dewey, J. (1934). *Art as Experience*. New York: Minton, Balch & Co.
10. Dürer, A. (1525). *Underweysung der Messung*. Nuremberg.
11. Edwards, B. (1979). *Drawing on the Right Side of the Brain*. Los Angeles.
12. Eisner, E. (2002). *The Arts and the Creation of Mind*. Yale University Press.
13. Forobiy, A. N. (1993). *Fozil odamlar shahri*. Toshkent.
14. Hetland, L., Winner, E., Veenema, S., & Sheridan, K. (2007). *Studio Thinking: The Real Benefits of Visual Arts Education*. Teachers College Press.
15. Ignatyev, E.I. (1987). *Psikhologiya khudozhestvennogo vospriyatiya*. Leningrad.
16. Kuzin, V.S. (1982). *Metodika prepodavaniya risovaniya*. Moskva.
17. Lebedko, V.K. (1990). *Metodika izobrazitel'nogo iskusstva v shkole*. Moskva.
18. Lowenfeld, V. (1947). *Creative and Mental Growth*. New York: Macmillan.
19. Medvedev, L.G. (1995). *Pedagogika iskusstva*. Moskva.
20. Navoi, A. (1991). *Xamsa*. Toshkent.
21. Qodirov, A. (2001). *Tasviriy san'atni o'qitish metodikasi*. Toshkent.
22. Read, H. (1943). *Education Through Art*. London: Faber and Faber.
23. Rostovtsev, N.N. (1984). *Osnovy prepodavaniya izobrazitel'nogo iskusstva*. Moskva.
24. Shorokhov, Ye.V. (1986). *Psikhologiya khudozhestvennogo tvorchestva*. Leningrad.
25. Terentyev, A.Ye. (1991). *Metodika khudozhestvennogo obucheniya*. Moskva.
26. To'xliyev, H. (2004). *Pedagogik kuzatuv asoslari*. Toshkent.
27. Volkov, N.N. (1985). *Psikhologiya risunka*. Moskva.
28. Yashuxin, A.P. (1992). *Metodika obucheniya izobrazitel'nomu iskusstvu*. Moskva.
29. Zinchenco, V.P. (1987). *Myshlenie i deyatel'nost'*. Moskva.
30. Беда, Г.В. (1980). *Metodika prepodavaniya izobrazitel'nogo iskusstva*. Moskva.
31. Суюнов, Н. (2024). Техники создания композиций через быстрые карандашные зарисовки. *Общество и инновации*, 5(9/S), 19-25.